

Η πρώτη λατινική μετάφραση του βιβλίου «Περί μεγεθών και αποστάσεων ...» του Αρίσταρχου και ο Γεώργιος Βάλλας.

Δημήτρης Κοντογιάννης – Βαγγέλης Ντζιαχρήστος

Περίληψη

Στην εργασία μας αυτή θα μας απασχολήσει η πρώτη λατινική μετάφραση του έργου του Αρίσταρχου «*Περί μεγεθών και αποστάσεων του Ηλίου και της Σελήνης*» και ο μεταφραστής G. Vallas.

Θίγεται όμως και το ερώτημα κατά πόσον η μετάφραση αυτή ήταν η πρώτη μετάφραση του έργου αυτού και αν υπήρξαν προηγούμενες μεταφράσεις.

Γίνεται αναφορά στις μεθόδους μετάφρασης της εποχής εκείνης, αλλά και αυτής του έργου του Αρίσταρχου καθώς και της μετάφρασης του ίδιου του έργου από τον Commandino.

Τέλος υπάρχουν σύντομες αναφορές στο έργο του μεγάλου ουμανιστή G. Valla και κάποια ερωτηματικά για την καταγωγή του.

1. Εισαγωγή

Η πρώτη αξιόπιστη μετάφραση του έργου «Περί μεγεθών και αποστάσεων . . .» του Αρίσταρχου του Σάμιου στη λατινική γλώσσα ήταν του σπουδαίου φιλολόγου και ουμανιστή Γεωργίου Βάλλα (1447–1500), του οποίου τα ενδιαφέροντα επεκτείνονται και στις θετικές επιστήμες, ιδιαίτερα στα Μαθηματικά και στην Αστρονομία, που σε πρώτη έκδοση κυκλοφόρησε στην πόλη Piacenza της Ιταλίας το 1488 και σε δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση το 1499–1500 στη Βενετία, όπου είχε εγκατασταθεί από το 1480 ο Βάλλας.

Προηγήθηκε μια έκδοση το 1498 στην οποία περιέχονται και τα σχόλια του Πάππου για το έργο του Αρίσταρχου.

Είναι αξιοπερίεργο το γεγονός ότι η μετάφραση ενός τόσο σημαντικού έργου, όπως το «Περί μεγεθών και αποστάσεων . . .», το οποίο κατά τον

T.L. Heath και άλλους ιστορικούς μπορεί να θεωρηθεί υπόδειγμα εργασίας, καθυστέρησε επί τόσο μεγάλο διάστημα, τη στιγμή μάλιστα που λιγότερο σημαντικά έργα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας είχαν ήδη μεταφρασθεί στη λατινική ήδη από τον 12^ο αιώνα, κυρίως από μεταφραστές της μεταφραστικής «σχολής του Τολέδο» (1114–1187). Για να εξηγηθεί η καθυστέρηση αυτή, έχει διατυπωθεί από ελάχιστους ιστορικούς η άποψη ότι η μετάφραση του Βάλλα δεν ήταν η πρώτη λατινική μετάφραση του έργου του Αρίσταρχου. Μάλιστα πιθανολογούνται τρεις διαφορετικές περιπτώσεις που αυτό θα ήταν δυνατό να συμβεί. Οι περιπτώσεις αυτές είναι οι εξής:

- (i) Υπάρχει η πιθανότητα ότι το έργο του Αρίσταρχου μετάφρασε ο Gerhard Cremona .

Όμως στον κατάλογο των μεταφράσεων του Cremona (87 τον αριθμό) έργων αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, αν και 11 έργα ανήκουν σε μαθηματικούς (όπως ο Αυτόλυκος, ο Ύψικλής και ο Θεοδόσιος), δεν βρέθηκε το έργο του Αρίσταρχου. Η άποψη ότι το όνομά του αποδόθηκε λανθασμένα δεν είναι σοβαρή δικαιολογία. Την υπόθεση αυτή διετύπωσε ο Γερμανός Steinschneider παρατηρώντας ότι το όνομα του Αρχιμήδη εμφανίζεται σαν Αρχιμενίδης, Ερσενίδης κ.λπ. ενώ του Αρίσταρχου ως Αρσοντότειος.

- (ii) Στην Σικελία τον 12^ο αιώνα αποδεδειγμένα μεταφράστηκαν από την ελληνική στη λατινική τα έργα του Ευκλείδη «*Δεδομένα*», «*Οπτικά*» και «*Κατοπρικά*» και μάλιστα τα έργα αυτά υπάρχουν στο χειρόγραφο που περιέχει και το έργο του Αρίσταρχου. Κατά τη γνώμη μας το γεγονός της μη μετάφρασης του έργου αυτού οφείλεται μάλλον στη βαριά σκιά της Ιεράς εξέτασης, η οποία την περίοδο εκείνη ασκούσε ασφυκτικό έλεγχο σε κάθε επιστημονικό και γενικότερα πνευματικό θέμα που άπτονταν θρησκευτικών ζητημάτων. Ήταν άλλωστε γνωστές οι θέσεις του Αρίσταρχου για το κρίσιμο θέμα της ηλιοκεντρικής θεωρίας που ήταν αντίθετη τόσο στην γεωκεντρική θεωρία της Παλαιάς Διαθήκης όσο και στις θρησκευτικές απόψεις των αρχαίων Ελλήνων και για το λόγο αυτό ο Αρίσταρχος είχε κατηγορηθεί από τον Κλεισθένη ως άθεος.

- (iii) Η τρίτη συγκυρία στα πλαίσια της οποίας θα ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί η μετάφραση του έργου του Αρίσταρχου στη λατινική γλώσσα έλαβε χώρα στα μέσα του 13^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα το 1266. Το έτος αυτό ο Karl Anjou μετά τη μάχη του Benevante δώρισε στον Πάππα Ουρβανούν τον 4^ο πολλά χειρόγραφα με έργα της αρχαίας

ελληνικής γραμματείας, μεταξύ των οποίων υπήρχε ο παλαιότερος κώδικας (Vaticanus, Gr 204 όπως είναι σήμερα γνωστός) του έργου «Περί μεγεθών και αποστάσεων . . .» του Αρίσταρχου.

Την ίδια εποχή που ο Ουρβανός απέκτησε το πολύτιμο χειρόγραφο με το έργο του Αρίσταρχου ο σπουδαίος μεταφραστής Wilhem von Moerbeke εκτελούσε χρέη εξομολογητή και βοηθού εφημέριου στην αυλή του Πάππα και συγκεκριμένα από το έτος 1261 έως και το έτος 1268. Από σύγχρονες έρευνες προκύπτει ότι όλα τα χειρόγραφα της παπικής βιβλιοθήκης έχουν μεταφραστεί από τον von Moerbeke, πλην του έργου του Αρίσταρχου. Και στην περίπτωση αυτή η Ιερά εξέταση απέτρεψε τη μετάφραση του έργου του «αιρετικού Αρίσταρχου, ενώ πραγματοποιήθηκαν μεταφράσεις έργων των Αρχιμήδη, Ήρωνα, Πτολεμαίου κ.ά. Θα πρέπει λοιπόν να θεωρήσουμε ως γεγονός ότι η μετάφραση του Γ.Βάλλα ήταν η πρώτη λατινική μετάφραση του έργου του Αρίσταρχου.

2. Οι Τεχνικές της μετάφρασης στην Αρχαιότητα, στο Μεσαίωνα και στην Αναγέννηση

Στα τέλη του Μεσαίωνα και στις αρχές της Αναγέννησης διακρίνουμε δύο κυρίαρχα ρεύματα, όσον αφορά στη μετάφραση κειμένων από τα λατινικά στα ελληνικά, δύο κυρίαρχες μεταφραστικές σχολές. Η πρώτη σχολή ακολουθεί την κατά λέξη μεταφορά του κειμένου από τη μία γλώσσα στην άλλη (*de verbum ad verbo*), ενώ η δεύτερη αποδεσμεύεται από τη στενή απόδοση γλωσσικά ή συντακτικά του πρωτοτύπου και επιμένει στην όσο το δυνατόν πιστότερη μεταφορά του νοήματός του (*ad sententiam*). Η κατά λέξη μετάφραση έχει μία μεγάλη παράδοση πίσω της, που διασχίζει όλη την περίοδο των μεσαιωνικών χρόνων. Όπως συνάγεται από το κείμενο, οι συντηρητικότεροι ακαδημαϊκοί κύκλοι έμεναν προσκολλημένοι στην τεχνική της κατά λέξης μετάφρασης (*de verbo ad verbum*). Το προοδευτικό, ωστόσο, πνεύμα της Αναγέννησης και του Ανθρωπισμού (*humanismus*) εκφράζεται πληρέστερα με την ελεύθερη μετάφραση (*ad sententiam*), η οποία αρχίζει σταδιακά να αποκτάει ερείσματα στους λογίους της εποχής. Για πρώτη φορά ο Leonardo Bruni Aretino (1369-1444), ένας μαθητής του Μανουήλ Χρυσολωρά, θα υπερβεί την παραδοσιακή τεχνική της κατά λέξης μετάφρασης του Μεσαίωνα με την ελεύθερη μεταφορά του πλατωνικού Φαίδωνα στα λατινικά. Το εγχείρημά του αντανακλά την αγωνία και τις αναζητήσεις και άλλων προσωπικοτήτων του πνευματικού χώρου τον 14^ο / 15^ο αιώνα στη Δύση, όπως του Coluccio Salutati, ο οποίος ώθησε προφανώς τον Bruni στην εκπόνηση της

συγκεκριμένης μετάφρασης. Ας σημειωθεί, τέλος ότι οι θιασώτες της μετάφρασης *ad sententiam* μπορούσαν να επικαλεστούν υπέρ της τεχνικής τους την κλασική λατινική γραμματεία: ο ίδιος ο Κικέρωνας και ο Οράτιος επιχειρηματολογούν με σαφήνεια στα έργα τους υπέρ μιας μετάφρασης από τα ελληνικά στα λατινικά που φιλοδοξεί να μεταφέρει πιστά το νόημα παρά το γράμμα του πρωτότυπου κειμένου.

Οι αποκλίνουσες απόψεις την εποχή της Αναγέννησης σχετικά με το σωστό τρόπο μετάφρασης έχουν ένα διαφορετικό γλωσσολογικό και φιλοσοφικό υπόβαθρο. Η μετάφραση *de verbo ad verbum*, που κυριάρχησε όπως είπαμε την περίοδο του Μεσαίωνα, θεμελιώνεται θεωρητικά στον Πλάτωνα και οι δομές από την παρακάτω παραδοχή: Οι φθόγγοι και δομές μιας συγκεκριμένης γλώσσας αντιστοιχούν απόλυτα με τους φθόγγους και τις δομές μιας άλλης, εφόσον αποτελούν απλά σύμβολα (ή αισθητές απεικονίσεις, θα λέγαμε, μένοντας πιο κοντά στην πλατωνική ορολογία) των αιώνιων και अपαράλλακτων αντικειμένων της Νόησης, των νοητών. Ιδιαίτερα στην περίπτωση φιλοσοφικών και θεολογικών έργων, που στηρίζονται σε μια υψηλή έμπνευση, το λεξιλόγιο, η συντακτική δομή και η γενικότερη γλωσσική εκφορά του πρωτοτύπου εκλαμβάνονται, σύμφωνα με την παραπάνω θεωρία, ως ένα είδος επιφάνειας της επέκεινα υπερβατικής πραγματικότητας στον αισθητό κόσμο.

Εξυπακούεται ότι ο μεταφραστής είναι υποχρεωμένος να αντιμετωπίσει με θρησκευτική ευλάβεια την παραμικρή γλωσσική λεπτομέρεια ή ιδιορρυθμία του πρωτότυπου κειμένου, χωρίς να έχει το δικαίωμα να αλλάξει τίποτα κατά την μεταφραστική εργασία. Η θεωρία της γλώσσας, από την άλλη μεριά, του Ανθρωπισμού, την οποία ασπάζεται ο Leonardo Bruni και οι υπόλοιποι λόγιοι που ακολουθούν τη μέθοδο μετάφρασης *ad sententiam*, διαρρηγνύοντας τους δεσμούς με το μεσαιωνικό παρελθόν η θεωρία, λοιπόν, της γλώσσας του Ανθρωπισμού έχει μια ολότελα διαφορετική αφετηρία. Η γλώσσα αποτελεί προϊόν της πολιτιστικής εξέλιξης του ανθρώπου, γι' αυτό υπόκειται σε τροποποιήσεις και αλλαγές και δεν είναι δυνατόν να θεωρηθεί ως απαύγασμα μιας υπερβατικής και αναλλοίωτης πραγματικότητας που υπάρχει πέρα από τον άνθρωπο και την ιστορία του. Η αξία της έγκειται στη δυνατότητα που παρέχει στον άνθρωπο να εκφράσει τον συναισθηματικό και πνευματικό του κόσμο σε κάθε διαφορετική εποχή. Συνεπώς μια σωστή μετάφραση προϋποθέτει την τοποθέτηση του πρωτοτύπου κειμένου στα ιστορικά του πλαίσια και την πιστή μεταφορά του νοήματός του, ακολούθως, στα δεδομένα της σύγχρονης εποχής, στην οποία μεταφράζεται. Είναι φυσικά, αυτονόητη η ελευθερία, την οποία επέτρεψαν οι Ανθρωπιστές στον εαυτό τους,

μεταφράζοντας κλασσικά κείμενα της ελληνικής αρχαιότητας στα λατινικά. Από τα μέσα, ωστόσο του 15^{ου} αιώνα δημιουργείται μία νέα τάση ανάμεσά τους, την οποία υιοθετούν προσωπικότητες, όπως π.χ. ο Candido Decembrio, ο Francesco Filelfo ή ο Γεώργιος Τραπεζούντιος Συγκεκριμένα επιδιώκεται ένας συγκερασμός των δύο μεταφραστικών τεχνικών, της ελεύθερης (*ad sententiam*) και της κατά λέξη (*de verbo ad verbum*). Κοσμικά και λογοτεχνικά κείμενα της αρχαιότητας μεταφράζονται με μεγαλύτερη ελευθερία *ad sententiam*, ενώ θεολογικά και επιστημονικά κείμενα κατά λέξη, ώστε να διατηρηθεί ακέραιο όσο είναι δυνατόν το γνωστικό περιεχόμενό τους.

Τέλος υπάρχει και μια μεικτή μέθοδος όπου η μετάφραση ήταν *verbum ad verbum* για τα επιστημονικά τμήματα ενός βιβλίου και *ad sententiam* όπου αυτό ήταν δυνατό και βοηθούσε την πληρέστερη κατανόηση του κειμένου.

3. Η μετάφραση του Γεωργίου Βάλλα.

Οι πολυάριθμες μεταφράσεις αρχαίων επιστημονικών κειμένων του Βάλλα έχουν χαρακτηριστεί σαν πρότυπα της μεθόδου «*de verbo ad verbum*», δηλαδή είναι κατά λέξη μεταφράσεις. Πολλοί ιστορικοί, όπως π.χ. ο γνωστός Δανός ιστορικός J. Heiberg επικρίνουν την έλλειψη γλαφυρότητας και άλλων λογοτεχνικών αρετών των μεταφράσεων του Βάλλα και τη θεωρούν σαν συνέπεια του γεγονότος ότι δεν ήταν μαθηματικός. Άλλοι όμως εκτιμούν τη μέθοδο αυτή γιατί μας μεταφέρει επακριβώς το αρχαίο κείμενο. Αυτό κατά τη γνώμη μας είναι περισσότερο σημαντικό προκειμένου για μαθηματικά κείμενα, άλλωστε κανείς ιστορικός εξ όσων γνωρίζουμε δεν εξέφρασε την παραμικρή αμφισβήτηση για το μαθηματικό περιεχόμενο των μεταφράσεων του Βάλλα.

Η μέθοδος *de verbo ad verbum* που χρησιμοποίησε ο Γεώργιος Βάλλας είναι όπως παραπάνω αναφέραμε η παλαιότερη και το θεωρητικό της υπόβαθρο πηγάζει όπως ο ίδιος έγραψε, από τη θεωρία των ιδεών του Πλάτωνα κατά την οποία οι ιδέες και οι μαθηματικές έννοιες είναι αθάνατες και αμετάβλητες, συνεπώς κάθε παρέμβαση καταστρέφει την αθανασία τους. Η άποψη αυτή δικαιολογεί εν μέρει βέβαια την υιοθέτηση της μεθόδου αυτής για επιστημονικά (κυρίως μαθηματικά) κείμενα.

Όπως ήδη αναφέραμε το Βατικανό κατείχε τον κώδικα Vat. Gr.204, όμως ο Βάλλας χρησιμοποίησε άλλο χειρόγραφο και συγκεκριμένα τον κώδικα Vaticanus Barberianus Gr. 186. Ο κώδικας αυτός εκτός από πολυάριθμες σημειώσεις του ίδιου του Βάλλα σε δύο φύλλα, φέρει την ιδιαίτερη σφραγίδα που ο Βάλλας χρησιμοποιούσε για τα βιβλία της

Βιβλιοθήκης του (Γεωργίου του Βάλλα ἔστι το βιβλίον).

Επομένως ο Βάλλας είναι ο πιο παλιός ιδιοκτήτης του χειρογράφου, ο οποίος μας είναι γνωστός. Είναι πιθανό το χειρόγραφο αυτό να αποκτήθηκε την τελευταία περίοδο της ζωής του Βάλλα, που διέμενε στη Βενετία (ίσως το 1481).

Η ιστορικός Giovanna Derenzini απέδειξε ότι ο κώδικας αυτός ήταν το κείμενο που χρησιμοποίησε ο Βάλλας για τη μετάφραση του έργου «*Περὶ μεγεθῶν . . .*» του Αρίσταρχου ενώ ο J. Mogenet προβαίνει σε μια ανάλογη υπόθεση για τη λατινική μετάφραση του έργου του Αυτόλυκου «*Περὶ κινουμένων σφαιρῶν*».

Η μετάφραση του «*Περὶ μεγεθῶν και αποστάσεων*» του Γεωργίου Βάλλα μοιάζει κάπως κλασσικίζουσα και απαρχαιωμένη σε μια πρώτη ματιά. Ευθυγραμμίζεται, ωστόσο, απόλυτα με τα ρεύματα που επικρατούν στη Δύση τον 15^ο αιώνα μ.Χ. και, ειδικότερα, με την πάγια αντίληψη ανάμεσα στους λογίους της Αναγέννησης για τη μετάφραση καθαρά επιστημονικών κειμένων (και της ορολογίας που περιέχουν) στα λατινικά. Οι πολλοί «*ελληνισμοί*» (Grärismen) που περιέχει η μετάφραση του Βάλλα και ο ελάχιστος οικείος τρόπος, με τον οποίο ηχούν τα λατινικά σε ορισμένα σημεία της, σίγουρα δεν ξενίζουν έναν ερευνητή εξοικειωμένο με την περιρρέουσα πνευματική ατμόσφαιρα στην Ευρώπη κατά την αυγή των νεότερων χρόνων.

Είναι ιστορικά αποδεδειγμένο, ότι η δεύτερη λατινική έκδοση του έργου του Αρίσταρχου που πραγματοποιήθηκε το 1572 σε μετάφραση του F. Commandino δεν είναι τίποτε άλλο από τη μετάφραση του Βάλλα στην οποία έχουν γίνει ελάχιστες διορθώσεις γλωσσικού περιεχομένου προκειμένου να αφαιρεθούν κάποιοι «*ελληνισμοί*» που αφθονούσαν στο κείμενο της μετάφρασης του Βάλλα, αν και ο Commandino, όπως παρατηρεί ο Heath, δεν αναφέρει καν το όνομα και την προγενέστερη μετάφραση του Βάλλα.

Δεν ήταν μόνο η μέθοδος «*de verbo ad verbum*» που έκανε τις μεταφράσεις του Βάλλα αξιόπιστες, αλλά και η βαθιά γνώση του αντικειμένου. Άλλωστε η μέθοδος αυτή δεν είναι πάντα δυνατόν να εφαρμοσθεί προκειμένου ν' αποδοθούν λεπτές μαθηματικές έννοιες, όπως π.χ. η έννοια της ευθείας γραμμής, όπως παρουσιάζεται στα «*Στοιχεία του Ευκλείδη*». Η ευθεία γραμμή «*ἔστιν, ἥτις ἐξ ἴσου τοῖς ἐξ' ἑαυτοῖς σημείοις κείται*» (Βιβλίο I, «*La linea retta e per que ex aequo intra sua concluditur puncta*». Η μετάφραση αυτή αποδίδει πιστά το νόημα του

Ευκλείδη ενώ αντίθετα η μετάφραση του G. Campano το παραποιεί αποδίδοντας τον ορισμό ως “*linea tecta est ab uno puncto ad alium brevissima extensio, in extremitates suas eam recipiens*”. Η ίδια κατάσταση συμβαίνει και στη μετάφραση του βιβλίου V όπου ο μεν Βάλλας διακρίνει τις δύο έννοιες «αναλογία» και «λόγος» και τις αποδίδει με τους όρους «*proportio*» και «*ratio*» αντίστοιχα, ενώ ο Campano ο οποίος ήταν και επαγγελματίας μαθηματικός, χωρίς να διακρίνει τη διαφορά, τις αποδίδει με τον όρο «*proportionalitas*». Στο βιβλίο V ο Βάλλας αποδίδει τον ορισμό I των ομολόγων μεγεθών με τον όρο «*homologae*», ενώ ο Campano χρησιμοποιεί τον ορισμό «μεγέθη που έχουν τον ίδιο λόγο» (*quantitates que sunt in proportione una*). Στο προηγούμενο παράδειγμα γίνεται κατανοητή η σημασία της *de verbo ad verbum* μετάφρασης του Βάλλα, στη διατήρηση της ελληνικής μαθηματικής ορολογίας στη λατινική και στις ευρωπαϊκές γλώσσες κατ’ επέκταση. Την ίδια τακτική ακολουθεί ο Βάλλας και στους περισσότερους μαθηματικούς όρους, όπως π.χ. τον όρο «*παράλληλες*» αποδίδει με τον όρο «*parallelae*» ενώ ο Campano με τον όρο «*rectae aequidistantes*» (ευθείες ισαπέχουσες) κ.λ.π. Τέλος η μεγάλη αγάπη του Βάλλα για τον Αριστοτέλη φαίνεται πως τον παρακίνησε να μεταφράσει τον όρο «*αίτημα*» με τον όρο *αξίωμα* όρος που έκτοτε παρέμεινε. Πιστεύουμε λοιπόν ότι το έργο του Βάλλα αποτελεί το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα της προσφοράς του Ουμανισμού στη νεότερη επιστήμη.

4. Το έργο του Γεωργίου Βάλλα

Το έργο του Βάλλα είναι τεράστιο και αναφέρεται σε όλες τις επιστήμες και τις τέχνες, όπως εξάλλου αρμόζει σε έναν επιφανή ουμανιστή.

Όταν το 1501 μετά τον θάνατό του τυπώθηκαν τα άπαντά του (των μεταφράσεων) σε δυο μεγάλου μεγέθους τόμους από τους οποίους ο πρώτος περιείχε 300 σελίδες και ο δεύτερος 336, διαπιστώθηκε η μεγάλη προσφορά του Βάλλα στην πνευματική κληρονομιά του 15^{ου} αιώνα .

Το όλο έργο αποτελούνταν από 49 βιβλία, από τα οποία το βιβλίο I ήταν εισαγωγικό, τα βιβλία II – IV Αριθμητικά, τα βιβλία V – IX Μουσικά, τα βιβλία X – XV Γεωμετρικά, τα βιβλία XVI – XIX Αστρονομικά, τα βιβλία XX – XXIII Φυσικά, τα βιβλία XXIV – XXX Γραμματικά, τα βιβλία XXXI – XXXIV Διαλειρικά, τα βιβλία XXXV – XXXVII ποιητικά, τα βιβλία XXXVIII περί Ρητορικής, το βιβλίο XLI περί ηθικής Φιλοσοφίας, τα βιβλία XLII – XLIV περί οικονομίας, το βιβλίο XLV περί οικονομίας, το βιβλίο XLV περί πολιτικής, ενώ τα υπόλοιπα XLVI – XLIX διάφορα.

Τα έργα αυτά του Βάλλα ήταν προϊόντα ολόκληρης της ζωής του, που

εξ ολοκλήρου ήταν αφιερωμένη στην κατάκτηση της γνώσης, αν σκεφθούμε ότι πριν από κάθε μετάφρασή του συνήθιζε να προτάσσει μια εκτενή εισαγωγή για το έργο και τον επιστημονικό κλάδο στον οποίο αναφέρεται. Οι εισαγωγές αυτές δείχνουν βαθιά γνώση του αντικειμένου στο οποίο αναφέρονται.

Είναι χαρακτηριστικά και θα λέγαμε επαναστατικά για την εποχή τους, τα σχόλια του Βάλλα στο βιβλίο του Πρόκλου, όπου σχολιάζεται το πρώτο βιβλίο των «Στοιχείων» του Ευκλείδη. Έτσι στην πρόταση I 45, όπου ο Πρόκλος σχολιάζει για το πώς οι αρχαίοι μαθηματικοί οδηγήθηκαν στη διατύπωση του προβλήματος για τον τετραγωνισμό του κύκλου, ο Βάλλας παρατηρεί ότι το πρόβλημα αυτό δεν ήταν αντίθετο με τις απόψεις του Αριστοτέλη και ότι τελικά ίσως τέθηκε από αυτόν.

Εξαιρετικού ενδιαφέροντος είναι τα σχόλια και οι εισαγωγές που ο Βάλλας έγραφε για τα βιβλία που μετέφραζε και που δείχνουν έναν πανεπιστήμονα και πιθανόν τον χαρακτηριστικό εκπρόσωπο του Ουμανισμού

5. Η καταγωγή του Γεωργίου Βάλλα

Υπάρχουν αρκετές ενδείξεις ότι η οικογένεια Βάλλα, που στις τάξεις της περιλαμβάνει δύο μεγάλους ουμανιστές τον Γεώργιο και τον Λορέντζο Βάλλα ήταν ελληνικής καταγωγής.

Οι ενδείξεις αυτές είναι:

α) Το όνομα Βάλλας υπάρχει και σήμερα στον ελλαδικό χώρο, είναι μάλιστα αρκετά διαδεδομένο στην Ήπειρο στη Μακεδονία καθώς και στη Θράκη.

β) Το όνομα Γεώργιος που χρησιμοποιεί ο Βάλλας και όχι το ιταλικό Giorgio μας δίνουν ένα ισχυρό επιχείρημα για την ελληνική καταγωγή του Βάλλα. Τέλος όπως ήδη αναφέραμε ο Βάλλας χρησιμοποιούσε την ελληνική γλώσσα αλλά και την ελληνική γραφή του ονόματός του σε σημαντικές υποθέσεις, όπως λόγου χάριν στην καταγραφή των βιβλίων της βιβλιοθήκης του.

γ) Μια επιστολή του καθηγητή Κωνσταντίνου Λάσκαρη στο Γεώργιο Βάλλα όταν ο τελευταίος ήταν μαθητής του στην Βενετία. Η επιστολή αυτή που στη συνέχεια παραθέτουμε είναι στην ελληνική γεγονός μάλλον ασύνηθες για μια περίοδο όπου η λατινική ήταν η επίσημη ακαδημαϊκή γλώσσα. Στην επιστολή διακρίνουμε μια οικειότητα και τη χρήση εκφράσεων που δεν συναντώνται συχνά σε μη Έλληνες.

Γεωργίω Πλακεντίω.

Προσεκομίσθη μοι τα σά γράμματα, οἷς και ἀπὼν τα τῶν πελαργῶν μιμούμενος τὴν περὶ ἐμὶ σου ευγνωμονύνην ὡσπερ παρῶν ἀνέφηνας πάντα, ποιεῖν ὑπισχνούμενος οὐ τοσαύτην οἶδα σοι χάριν, ὅσῃν ἀν εἰ ἔργοις αὐτοῖς τα ὑπεσχημένα ἐποίεις συγχαίρω σε σοι περὶ τὴν ἱεράν φιλοσοφίαν σπουδάζοντι, ἦν ἄκρον ἀγαθοῦ οἱ παλαιοὶ νομίζαντες οὐκ ἀνευ λόγου τέχνην και ἐπιστήμην ἐπιστημῶν προσηγόρευσαν και ἐτι ὁμοίωσιν θεῷ κατὰ το δυνατόν ἀνθρώπῳ, δι' αὐτῆς γάρ εἶδησιν τῶν πάντων λαβόντες και εαυτοὺς ρυθμίσαντες ἄνδρες θεῖοι ἐφάνησαν, ταῦτα τοί σε παραινῶ παντί σθένει αὐτῆς μετασχεῖν, δι' ἦν τάλλα μεμάθηκας ὡσπερ γάρ πολλὰς μὲν πόλεις, ἰδεῖν χρήσιμον, ἐνσικήσαι δε τὴ καλλίστη βέλτιστον, οὕτω μετὰ τάλλα αὐτὴν εἰδέναι χρεῶν, ἵνα μὴ πάθεις, ὁ Βίων ὁ φιλόσοφος ἔλεγε τοὺς γάρ τάλλα μὲν μαθόντες, φιλοσοφίας δε ἀμελήσαντας ταυτὸν παθεῖν τοῖς μνηστήρσι τῆς Πηνελόπης ἐφασκεν, οἱ μὴ δυνηθέντες αὐτὴ πλησιάσαι ταῖς θεραπαίναις ἐμίγνυντο, σπουδαστέον δὴ και πονητέου τα δυνατὰ ἅμα τοῖς δούλοις και τὴν βασιλίδα καρπούσθαι, ἧς τέλος τε θεῶν και ἀνθρωπίνων πραγμάτων ὁ σοφὸς ἔφησε Πλάτων Eine wortlich entsprechende Stelle Linde ich with. Ἐρρωσο και τὴν βίβλον τοῦ Διογένοῦς μοι πέμψον.

Migne, Patrologia Graeca, CLXI, Σελ. 959

Βιβλιογραφία

1. Branca, V. (rac) G. Valla tra Scienza e Sapienza Firenze MCMLXXXI
2. Γιαννακόπουλου: «Έλληνες λόγιοι στη Βενετία» (Ελ. Μετ.) Αθήνα 1960.
3. Derenzini, G. Tra Aristarco e Copernico, Il Veltro, t 21 (1977) σελ 69-84.
4. Duhem, P. Le systeme du monde. Histoire des doctrines cosmologiques de Platon a Copernic, t. X, Paris 1959.
5. Ευκλείδη Στοιχεία, τόμος I, ΚΕΕΠΕΚ, Αθήνα 2001
6. Gardenal G. , Valla G. Cronologia della vita e delle Opere, στο [1]
7. Gardenal G. , Valla G. e la Scinze Esatte στο [1]
8. Gardinal G. Cronologia Della vita e delle opere di G. Valla, στο [1]
9. Heath, T.L.: «Aristarchus of Samos the Ancient Copernicus» 1913 (repr. 1981) Dover.
10. Lemerle, P. Le premier humanisme byzantiou, Paris 1971
11. Noach, B. Aristarch non Samos, Wiesbaden 1992.
12. Proclii Diadochi (ed G. Friedlein), Lipsia 1873
13. Reynolds, L.D. – Wilson, N.G. Scribes and Scholars. A Guide to the transmission of Greek and Latin Literature, Oxford 1974.

Abstract

In this paper we examine the first latin translation of Aristarchus work “*On the sizes and distances of the Sun and Moon*” as well as the translator G. Vallas.

However, an important question is raised whether this is the first translation of his work, or there were previous translations.

The methods of the translation of that period are considered, as well as the translation of Aristarchus work by Commandino.

Finally, there are brief references to the work of the great humanist G.Valla with concerns about his origin.